

30 januari 1970

Goedenavond, vrienden.

Allereerst herinner ik u er aan, dat wij niet alwetend of onfeilbaar zijn. Deze vierde vrijdag van de maand kunt u zelf het onderwerp vaststellen. Wat is uw keuze?

HET GEVOELSLEVEN VAN DE KUNSTENAAR

Dit is eerlijk gezegd een wat chaotisch onderwerp.

Reactie: Anders kunt u misschien spreken over 'de kleine zielen'.

Spreker: Die vind je onder kunstenaars ook wel. Maar het lijkt mij toch beter dan maar te spreken over het gevoelsleven van de kunstenaar. Alleen is het wel wat moeilijk precies te definiëren wat nu eigenlijk een kunstenaar is. Op dit ogenblik is een kunstenaar degene die zichzelf tot kunstenaar verklaart en hetgeen hij produceert voor kunst uitgeeft. Wat op zichzelf kunstig kan zijn, zonder dat een werkelijk kunstenaarschap hiermede ook bewezen is.

Er zijn enkele essentiële punten, die mijns inziens de kunstenaar toch wel onderscheiden van velen van zijn medemensen. In de eerste plaats moet hij een intense belangstelling hebben voor het bestaan en het leven. Zijn taak is: observeren, denken, combineren. Wanneer hij werkt met de letteren zien wij dat zijn taak niet alleen waarnemen is, maar bovenal het waarnemen van details die anderen ontgaan, het daaraan zijn eigen reactie hierop toevoegen, zodat hij als het ware met woorden iets kan schilderen. Van bijvoorbeeld de componist weten wij dat hij in staat moet zijn toestanden waar te nemen en dezen emotioneel zodanig te verwerken dat hij ze in allerhande klankcascaden weer weet te geven - en dan nog zo dat anderen iets van zijn emoties daarin terug kunnen vinden. Hebben wij met een beeldende kunstenaar te maken dan wordt het iets moeilijker omdat de beeldende kunstenaar vroeger vaak de fotograaf was wiens taak het vooral was vast te leggen wat hij waarnam. De vastlegging van de waarneming is, zoals u weet, langzaam maar zeker veranderd in een vastleggen van impressies en later zelfs geworden tot het in de eerste plaats vaststellen van denkbeelden in lijn en kleur. Ik meen dat wij ook hier echter kunnen veronderstellen dat de werkelijke kunstenaar - naast het vakmanschap dat hij van node heeft - beschikt over een bijzonder waarnemingsvermogen.

En daarmee komen wij, naar ik meen, toch wel wat dichterbij ons onderwerp: het gevoelsleven van een kunstenaar. Iemand die bijzonder scherp waarneemt en dit ook verwerkt - wat mij voor een kunstenaar zijn toch wel noodzakelijk lijkt - zal door de gebeurtenissen van zijn bestaan en al datgene wat rond hem is, sterker beroerd worden dan bij de doorsnee mens. Hij zal hierdoor ook de neiging hebben het leven anders te beoordelen dan de doorsnee mens. Wat ons brengt tot een bij de kunstenaar, naar ik meen, veel voorkomende neiging om het onvermogen tot registreren en overdenken op zijn wijze bij anderen te zien als een verwerpelijk iets. De kunstenaar verzet zich tegen de maatschappij en in vele gevallen wordt voor hem dit verzet zelfs het belangrijkste deel van, of het doel, van zijn kunstenaarschap.

Denk nu niet dat ik hier alleen spreek over de moderne tijd. Tijdens het leven van bijvoorbeeld een Gauguin, een van Gogh, waren er ook steeds weer in de kunstenaarswereld van Parijs rellen. Ook toen hebben kunstenaars de burgers uitgedaagd in hun kroegen en theaters. Wanneer wij nog verder terug gaan weten wij zelfs dat de kunstenaars zoveel van de normale burgers afweken dat zij beschouwd werden als een apart volkje dat net een graad boven zigeuners en dergelijk volk stond. Grote meesters die eenmaal hoge beschermers hadden gevonden en een zekere welvaart vonden, zoals bijvoorbeeld Rubens, werden

natuurlijk wel als notabelen beschouwd. Maar zelfs een Rembrandt van Rijn, of een Frans Hals, waren in de ogen van de burgers kerels waar je toch wel een beetje voor uit moest kijken. Het waren nu niet direct mensen die je veel krediet gaf. Zij verdienden vaak wel veel maar zij waren zo onbetrouwbaar, weet u wel? Zij dachten zo anders, zij deden vaak zo anders dan de gedegen burgers. Deze ressentimenten van de kunstenaar werden hem dus door de burgers in ruime mate terug gegeven. Want de werkelijke burger probeert vooral alles te houden zoals het eenmaal is. Bourgeoisie - moderne betekenis - komt in feite neer op de orthodoxie van de samenleving, gedragen door een zekere zelfvoldaanheid.

Zelfvoldaanheid kent overigens de kunstenaar ook, zeker wanneer hij de wereld beziet. Bezieet hij zijn eigen kunst echter, dan is hij geen werkelijke kunstenaar wanneer hem ook niet voortdurend weer gevoelens van onvermogen besluipen. Ik meen dat dit een punt van belang is. Het gevoel van onvermogen, het gevoel niet uit te kunnen uitdrukken wat je eigenlijk wilt zeggen, is uitermate frustrerend. Het is dan ook gemakkelijker de reden voor dit gevoel maar af te schuiven op anderen. Zeker: er zijn kunstenaars die hun doeken verbranden, hun manuscripten in het vuur werpen, die zelfs hun muziekinstrumenten met heftige slagen vernietigden. Deze mensen deden dit altijd weer in een gevoel van 'ik kan het niet meer'. Want om kunstenaar te zijn moet je in feite ook wat minder innerlijk stabiel zijn. De maatschappij is echter gebaseerd op gelijkblijvendheid en vasthoudendheid. Vooral houdt de maatschappij vast aan het recht op haar wijze uit te maken, wat goed is. De kunstenaar die in zich al niet stabiel is, ja, gejaagd wordt door een rusteloosheid die hij vaak zelf niet geheel bepalen kan, voelt zich dan ook gefrustreerd door het feit dat de andere mensen hem niet zonder meer aanvaarden zoals hij is, en niet schijnen te willen begrijpen wat hij wenst uit te drukken.

Vooraf in het begin voelt hij zich een verworpene, een buitenbeentje en juist hierdoor streeft hij naar een meer algemene erkenning, naar succes. Soms slaagt hij er op de duur werkelijk in opgenomen te worden in het establishment. Dat wil zeggen dat hij in de gevestigde orde wordt erkend. Hij wordt dan lid van de een of andere academie, wordt een geëerd lid van bonden van kunstminnaars, krijgt officiële opdrachten. Het is dan meestal enige tijd, alsof de kunstenaar een burger, een vakman zonder meer is geworden. Maar de werkelijke kunstenaar breekt ook uit deze eens zo begeerde banden veelal snel weer los. Waarom? Wel, hij kan weliswaar zonder meer het succes en de waardering aanvaarden, maar heeft daarbij al snel het gevoel dat hij hierdoor als kunstenaar tekort schiet. Wanneer al die stommelingen rond hem kunnen begrijpen wat hij zegt, is hij kennelijk ook aan het afstompen. Tussen haakjes: dit geldt net zo sterk voor vele moderne kunstenaars. Want vele moderne kunstenaars zoeken, zoals u zult weten in de eerste plaats het anders zijn. Ook zij beschouwen het begrip van hun medemensen ergens als een soort belediging. Maar aan de andere kant eisen zij de erkenning, ook wanneer zij in feite geen begrip wensen. De werkelijke kunstenaar doet dit ook nu nog niet zozeer: hij zoekt de bevrediging in zijn kunst zelf.

U vraagt zich waarschijnlijk nu af, welke gevoelswaarden van kunstenaars ik nog verder kan noemen. Maar het gevoelsleven is van mens tot mens anders, ook bij kunstenaars. Wel zal eenieder die gevoelt buiten de maatschappij te staan - en dit geldt dus voor vele kunstenaars - trachten aan te tonen dat die maatschappij, zoals zij nu is, hem niets kan zeggen. Het gevolg is dat men zo bang begint te worden zich te voegen naar de gebruiken van die maatschappij en een erkenning van haar maatstaven op welk terrein dan ook te tonen, dat men ook tegen eigen rede en logica in redenen gaat en blijft zoeken om toch vooral maar anders te kunnen zijn. U kent misschien de geschiedenis van de familie Dumas, een kunstenaarsfamilie uit het verleden die ik hier aanhaal, opdat u niet zult denken dat ik het alleen maar heb over een bepaalde nu bestaande coterie van would-be kunstenaars in contraprestatie. Dumas-père leidde een leven dat nogal sterk van het toen gebruikelijke afweek. Zijn consumptie op elk terrein was niet slechts uitbundig, maar ook enorm. Met een enorme levenshonger heeft hij kapitalen verdiend en vergooid. Dumas-fils was, om het zo eens te zeggen, er ook niet vies van. Het gaat hier om kunstenaars die erkend waren en die ook wel bijna overal reçu waren,

maar toch een geheel eigen milieu kenden waarin zij de meest krankzinnige partijtjes organiseerden met geestverwanten. Zij vervaardigden bijvoorbeeld pannekoeken of omeletten die versierd werden. Het waren werkelijke kunstwerken die eerst bewonderd en daarna geproefd werden, waarbij overigens steeds weer bleek dat het uiterlijk beter was dan de smaak. Iets wat deze vorm van kunst overigens, gezien ook latere verhalen over dergelijke kunstuitingen, eigen schijnt te zijn. Het was dan ook eigentijdse kunst en u weet: eigentijdse kunst heeft nu eenmaal de gewoonte naast flamboyante aspecten ook een zekere smakeloosheid te vertonen. Ook hier dus symptomen van een verzet tegen de gevestigde orde met aan de andere kant een honger naar erkenning.

De kunstenaar verwerpt dus in wezen vaak een groot deel van hetgeen hij begeert en is voortdurend in tweestrijd. Hierdoor ontstaan innerlijke conflicten, die soms kunnen worden afgereageerd door bandeloosheden, maar in de meeste gevallen op de duur een zeker geestelijk trauma ten gevolge hebben. De mens heeft dan een gevoelsleven dat op een bepaald terrein afgestompt lijkt, een terrein waarop het hem niet meer mogelijk is geheel normaal te reageren. Toch is het vaak juist het onvermogen nog redelijk op het ene terrein te reageren dat het de mogelijkheid geeft goed te scheppen op een ander terrein. En daarmee heb ik het meeste wat je over het gevoelsleven van een kunstenaar zinnig kunt zeggen, waarschijnlijk wel gezegd.

Natuurlijk kennen wij ook onder hen vele kleine zielen: de knibbelknijpende verfspuiters, de ribbelrabbellende dansdichters, de zwabbelzwaaiende comedianten die niets anders weten te doen dan grootheid te zoeken in het shockeren van de menigte in de hoop op erkenning door de menigte, tot zij dreigen onder te gaan in de menigte, zichzelf ondertussen uitroepende tot een soort God. Om kunstenaar te kunnen zijn heb je zekere attributen nodig. Je kunt bij wijze van spreken geen goed toneelstuk schrijven wanneer je niet weet wat toneel in feite is. Met andere woorden hoe toneel functioneert, wat de behoeften zijn van een regisseur, een acteur, wat de mogelijkheden zijn. Zo kun je geen goed schilderstuk maken wanneer je niet eerst alle technieken van werken, met penseel en paletmes enzovoort beheerst. Dan eerst beschik je over de middelen om hetgeen je zeggen wilt ook uit te drukken. Ik heb nog nooit gehoord dat er een werkelijk groot componist in welk genre dan ook was die al fluitende zijn composities vastlegde. Je moet weten van notenschrift, van instrumenten en hun klanken, hun mogelijkheden, van de melodische mogelijkheden en zelfs iets van de mathematica die aan de grondslag ligt van alle harmonie, alle melodie, alle ritme. Heeft de componist dit niet dan bereikt hij ook niets van belang. Een kunstenaar die zich gevoelt als zodanig, zonder dat hij werkelijk beschikt over de noodzakelijke vakkennis, zoekt een uitweg. Hij zoekt dan vaak het ongewone, het krankzinnige in de plaats te zetten van het kundige. Ik kan mij dan ook voorstellen dat er in dergelijke gevallen mensen zijn die zeggen: 'dit is geen kunst'. Want de mens die zich op die eigenaardige wijze tracht te uiten, kan zeer wel een werkelijke kunstenaar zijn maar hij heeft één ding vergeten: kunst is niet slechts uiting zonder meer, doch betekent het middels het gebruikte medium overdragen van een bepaalde visie of denkwijze. Zij impliceert een overdracht van impressies, van gevoelens.

Een kunstenaar die alleen voor zich creëert, kan nooit de werkelijke functie van de kunst in de gemeenschap tot uiting brengen. De mens heeft zijn bestaan nu eenmaal gebaseerd op een gemeenschapsleven. De kunstenaar zal zich enerzijds hierop baseren maar zich er anderzijds aan willen onttrekken. Een typisch voorbeeld hiervan is Pablo Picasso: een kunstenaar die verschillende perioden doormaakt in zijn kunst en tussen haakjes een wel zeer grote vakbekwaamheid bezit, die ook het gebruiken van andere media voor vormgeving niet schuwt, maar na een lang zoeken komt tot een soort afgeslotenheid van de wereld, een beslotenheid, waarin hij zich een eigen wereld heeft geschapen en anderzijds van de buitenwereld uit toch nog wel creatieve impulsen opneemt en verwerkt. Hij is het voorbeeld van een mens die door vele stormachtige perioden heen, door perioden van zelfverheffing en een algehele minachting van zijn publiek - want Picasso heeft wel degelijk perioden gehad waarin zijn kunst in de

eerste plaats zijn verachting voor de normale mensen uitdrukte - maar komt tot een succes op grond van bepaalde afwijkingen die het succes volgens mij niet zonder meer rechtvaardigen. Het voordeel was echter dat ook zijn betere werk hierdoor erkend werd en wordt. Nu is hij een kunstenaar die een evenwicht heeft bereikt. Hierdoor is hij, zeker in zijn latere werken, ook niet meer in de eerste plaats de gefrustreerde zoeker en clown.

Of indien u een ander voorbeeld wenst: kijk eens naar Salvador Dalí: een mens die in de eerste plaats wel een groot artiest is maar die anderzijds de behoefte heeft zijn contact met de wereld vooral in surrealistische grappen uit te leven. Wanneer deze man zich schijnbaar boven de gehele wereld schijnt te verheffen en een schijnbaar spottend spel met haar speelt is hij aan de andere kant ook weer een minnaar van mensen. In zijn grandioos lijkend schijnbaar bedrog ligt dan ook ergens een erkenning van de anderen: zijn comédie is de uiting van de behoefte een functie binnen het geheel te hebben, te behoren bij de mensheid.

Je zou op een dergelijke wijze vele kunstenaars kunnen ontleden. Ik nam nu toevallig een paar meer bekende en succesrijke schilders. U kunt hier met een korte en in feite onvolledige analyse van enkele aspecten reeds iets begrijpen, van het gevoelsleven, de moeilijkheden en de mogelijkheden van de kunstenaar. Maar altijd weer ontdekken wij een zekere imbalantie, die op de duur kan worden gecompenseerd.

Laten wij nog een derde voorbeeld nemen: Karel Appel. Appel is een zeer eigenaardig kunstenaar. Ik geloof, dat zijn beroemd geworden woorden: 'Ik rommel maar wat aan' wel door velen geheel verkeerd begrepen zijn. Wanneer je zoekt naar combinaties van kleur, van werking, naar de doorschijnendheid, het lichtend zijn van vlakwerkingen en kleurcombinaties, zo kun je dit niet omschrijven. Het is een voortdurend experimenteel werken en zoeken dat je voor jezelf uitermate serieus kunt beleven, maar dat je niet kunt expliceren, omdat je hier werkt met iets wat een mengeling is van eigen gevoelens, erkenningen, gedachten en daarnaast ook een zekere comédie, om zo de aandacht daarop te trekken. Zijn uitspraak is dus geheel juist zonder op achteloosheid te duiden: hij rommelt inderdaad maar wat aan, hij kan niet zeggen waarom hij doet zoals hij doet. Pas wanneer hij een erkenning of betaling van de wereld af wil dwingen wordt Appel eigenlijk een begrijpelijk mens. Dan blijkt hij net evenwichtig genoeg te zijn om een show op te voeren die past bij zijn werk en zijn behoeften, zoals trouwens de meeste mensen plegen weg te geven. En zo men dit zou willen veroordelen: waarom mag een politicus bijvoorbeeld wel een show opvoeren en een kunstenaar niet? Waarom is het een redenaar gegeven zich verbaal in het hemd den volke te tonen en mag de kunstenaar die zich met vorm, kleur en lijn bezig houdt, niet ook zich in zijn termen beeldend tot het zelfde publiek te richten?

Er zijn natuurlijk grenzen. Voor mij ligt de grens op het punt waar een wederkerige erkenning onmogelijk wordt tussen kunstenaar en publiek. Of de kunstenaar nu door zijn emoties gedrongen probeert de maatschappij te hervormen of iets anders nastreeft, hij zal er toch in de eerste plaats voor moeten zorgen dat hij begrepen wordt. Zodra hij niet meer begrepen wil of kan worden, wordt hij niet slechts een parasiet in de maatschappij, maar wordt hij zelfs een schadelijke parasiet, een soort amoebe die de stofwisselingsgang van de gezapige maatschappelijkheid in de war brengt, zonder daar tegenover ook maar iets te kunnen stellen, zodat hij, wanneer hij gaat domineren, de patiënt ten gronde richt en zo ook zichzelf. Ik spreek nu verder maar niet meer al te veel over het gevoelsleven van de kunstenaar, omdat over dit onderwerp in algemene termen weinig zinnigs valt te zeggen.

Opvallend is verder dat kunst op zich een wonderlijk geheel pleegt te zijn. O, u meent, dat ik uit onvermogen afwijk? Maar stel nu eens dat ik over uw aller gevoelsleven zou moeten spreken. Dan zou er in algemene termen ook niet al te veel zinnigs over te zeggen zijn, tenzij ik u een voor een zou gaan ontleden. Maar dat zou uzelf niet prettig vinden en naar ik vrees zouden de anderen in vele gevallen ernstig geschokt worden. Dus...

Wanneer ik de ontwikkeling van de moderne kunst bezie, valt mij een ding bijzonder sterk op: er is een zeer grote neiging om enerzijds vanuit de kunst de maatschappij zeer agressief te benaderen, de kunstenaar tracht als het ware datgene te vernietigen wat hem voedt, maar aan de andere kant zoekt de kunstenaar de beweging uit te drukken die hij in vorm en lijn zelfs niet zonder meer vast kan leggen, maar die toch de essentie van de maatschappij die hij aanvalt, weergeeft. Dit heeft gevoerd tot eigenaardige staalconstructies, op schaduwwerking gebaseerde kunststukken, afvalverwerkende kunstenaars, mobiles enzovoort. Het ziet er daarbij naar uit dat de doorsnee kunstenaar zijn wereld niet meer kan aanvaarden zoals zij is. Iets wat hij overigens met vele niet-kunstenaars wel gemeen zal hebben. Maar in zijn kunst wordt die niet-aanvaarding tot een neiging te vernietigen en niet alleen maar te hervormen. De hervormingskeuzen van de meeste kunstenaars zijn dan ook niet werkelijk bedoeld om het publiek op te voeden, maar eerder om zijn minachting voor het publiek uit te drukken. Zijn acties naar buiten toe zijn dan ook niet in de eerste plaats geschikt om de rechten voor hem te verwerven die hem naar hij meent, of zegt te menen, toe zouden komen. Overigens: je kunt als werkelijk kunstenaar geen werkelijke en maatschappelijk nauw omschreven rechten hebben in een burgermaatschappij. De enige rechten die je bezitten kunt, zijn dan de rechten die je door de waardering van de burgers voor je werken af kunt dwingen. Dit vergeet men ook nog wel eens.

Zo ontstaat juist bij de protestmensen een kunstvorm op bijna alle kunstgebieden, die ik - met uw permissie - de phallisch moderne kunst zou willen noemen. De kunstenaars schijnen zich voornamelijk aangetrokken te voelen tot de tentoonstelling en uitbeelding van het geslachtelijke en dat dan meestal in een monsterlijk vergrootte of overdreven vorm. Wat misschien wel heel aardig kan zijn, maar geen zin heeft wanneer je in de overdrijving gelijktijdig het afstoten van de beschouwer bewerkt. Een naakt kan kunst zijn, geslachtelijke bezigheden en lichaamsdelen kunnen wel degelijk een deel van de kunst zijn. Maar zodra een obsessie hiermede een poging alles hiermede uit de normaalheid van leven te lichten het doel van de uitbeelding schijnt te worden vergeet men iets: de wereld, de mensheid, het leven bestaat dan wel voort dankzij geslachtelijke bezigheid, maar de mogelijkheden en waarden van menselijke maatschappij, de wereld van de mens, is toch eerder aan mentale dan aan zuiver fysieke bezigheid te danken. Daarom meen ik ook dat wij met de overdreven en platte zinnelijkheid van vele kunstwerken niet akkoord kunnen gaan. Voor een keer is zo iets zeker niet erg, maar het kan niet gezien worden als kunst, als de taak van de kunstenaar zich hiermede bezig te houden onder uitsluiting van alle in feite even of zelfs meer menselijke aspecten van het bestaan.

In dit verband wil ik opmerken dat volgens mij pornografie niet bestaat uit het weergeven of omschrijven van dingen die voor enkelen prikkelend zijn, maar vooral in het op onsmakelijke wijze, afstotende wijze dus, weergeven daarvan. Misschien kom ik door deze verklaring in conflict met de opvattingen van menige officier van justitie. Maar ja, officier van justitie zijn is mijns inziens ook weer een kunst op zich: je moet alles aanvallen en veroordelen wat de behoudenden verachtenswaardig vinden, zonder daarbij zover te gaan dat je het mikpunt van de progressieven wordt. Naar ik meen is dan ook een heel goede officier van justitie juist op dit gebied een achtenswaardig evenwichtskunstenaar.

Wanneer ik naast de phallische schilderkunst ook gelijkgerichte bewegingskunst zie, een werken met levende objecten, rijst bij mij de vraag wat de hedendaagse kunstenaar hiermede wel te zeggen heeft. Naar ik meen wil hij hiermede duidelijk maken wat er niet in de wereld in orde is. Een streven, dat men, zonder de excessieve nevenverschijnselen, zelfs lovenswaardig zou kunnen noemen. Maar neem bijvoorbeeld een modern musicus, die komt tot een reeks van a-tonale disaccorden, doorspekt met allerhande elektronische misgeboorten. Zo iemand kan niet verwachten dat zijn scheppingen buiten een zeer kleine kring begrip zullen vinden en aanvaardbare reacties wekken zullen. Voor alle anderen is zijn werk een onbegrijpelijk muzikaal abracadabra, muzikaal onaanvaardbaar en als zodanig niet meer een middel tot

communicatie. De kring die hem verstaat is het bovendien toch wel met hem eens, terwijl hij degenen die hij zou moeten kunnen bereiken om zijn denkbeelden en gevoelens inhoud te geven, niet bereikt, maar in tegendeel afschrikt. Dan mag die kunstenaar er over klagen dat zijn moderne muziek niet wordt gewaardeerd. Maar ik geloof dan dat het volk met recht terug kan klagen dat de moderne musicus kennelijk aan alles aandacht wil besteden behalve aan zijn toehoorders, die toch uiteindelijk mede zijn doel dienen te zijn.

Dit zijn visies op kunst, eerder dan waarden, die met het gevoelsleven van de kunstenaar onmiddellijk in verband staan. Ik beseft dit zeer wel. Ik beseft ook dat de kunstenaar in deze dagen heel wat moeilijkheden heeft te verwerken. Ik kan mij voorstellen, dat een jong toneelspeler, een mime, zich wat onaangenaam getroffen voelt door een gestandaardiseerd en gesubsidieerd toneel waarin voor hem geen plaats is, terwijl het ondanks de ongetwijfeld nog steeds kunstzinnige bedoelingen een wat bureaucratisch uiterlijk gaat vertonen. Maar de jonge kunstenaar verzet zich daartegen niet door iets beters te bieden: hij tracht zelfs niet, beter middels zijn kunst, de menigte te bereiken dan degenen die hij aanvalt. Want alleen met discussies en rotte tomaten verander je de smaak van het publiek niet. Toch zul je als kunstenaar de smaak van het publiek moeten raken om door dit publiek aanvaard, als kunstenaar een redelijk leven te kunnen voeren en dan zelfs misschien dit publiek op te kunnen voeden.

Er gebeuren trouwens onder het hoofd kunst in uw dagen vele dingen waarvan ik mij afvraag, of zij kunst zijn en als kunst nodig zijn. Ik herinner mij, dat in mijn tijd, velen uit het zeer brave, calvinistisch christelijke Nederland zich, wanneer zij althans tot de notabelen behoorden, zo nu en dan naar lichtere steden als Brussel en Parijs plachten te begeven. Daar waren dan, speciaal voor heren, voorstellingen, die - laat ons zeggen - de mogelijkheden ook van geslachtelijke samenwerking in grotere massa op zodanige wijze illustreerden dat de meesten van uw moderne voorlichtingswerken daarbij vergeleken maar kinderspel zijn. Nu zijn er jonge mensen die menen dat zij dit zelfde, zij het zonder feitelijke voltrekkingen en gebonden aan een zekere ritmiek, 'aan den volke voor moeten zetten, opdat men opgevoed worde'. Maar vergeet daarbij niet dat wat eens voor de brave notabelen een schokkende gebeurtenis was, waaraan men later likkebaardend tijdens de preek terug kon denken, op dit moment reeds zodanig opengebroken en bekend is dat de voorstelling een onnodige geprikkeldheid tot stand brengt bij degenen die niet willen komen kijken en het niet aanvaarden, terwijl door het ontbreken van esthetische normen ook bij degenen die wel van wanten weten maar zelden een volledige waardering kan worden bereikt. Nu moet ik toegeven dat in mijn tijd handschoenen meer in waren dan wanten, terwijl in uw dagen kennelijk juist wanten, en degenen die daarvan weten, veel gevraagd worden.

Maar wanneer ik een kunstenaar bijvoorbeeld bezig zie, om in een waanzinnig tempo stoelen te zetten, zo kan ik zijn ijver misschien nog waarderen, maar verder niet veel. En toch is de schrijver van dit stuk, waarop ik doel, niet werkelijk modern meer: Ionescu. Een naam die mij, vreemd genoeg doet denken aan een bepaalde afdeling van de U.N., die schijnbaar vol van goede internationale gevoelens, voortdurend stoelen aansleept voor de goedwillenden van deze aarde, zonder dat er iemand op schijnt te willen zitten. Indien ik echter een dergelijk schouwspel zie, zo vraag ik mij af: kunstenaar wat wilt u mij eigenlijk zeggen? Komt dat wel werkelijk over? Ionescu slaagt daarin althans nog ten dele. Een Harold Pinter heeft al wat meer moeilijkheden en sommige van de zeer moderne toneelschrijvers, - die in hun Cremeriaanse dialogen voortdurend het geluid van een doorspoelend toilet van node schijnen te hebben, om uiting te geven aan hun verachting voor de maatschappij die zij steeds weer - maar gelukkig meestal in absentia, - hun oordeel opdrukken, zeggen mijns inziens eigenlijk maar heel weinig.

Ik kan begrijpen dat men zoekt naar een nieuwe vorm van uitdrukking, een nieuwe vorm van toneeldialog en werking. Maar ik kan niet begrijpen dat men daartoe tracht te komen met een algehele verwaarlozing van het wezen, de belangen en behoeften van een bij het toneel toch

wel belangrijke factor: de toeschouwer. Soms lijkt het er op dat er een verbitterde strijd gaande is tussen de moderne toneelschrijver, de moderne acteurs en het publiek. Ik dacht dat er juist een band moest bestaan tussen auteur, acteur en toeschouwer. Waar deze band teloor gaat, voelt natuurlijk een aantal mensen zich gefrustreerd, slechts zelden zullen toeschouwers applaudisserend toezien, hoe de ontlasting van de acteurs - zover ik weet alleen in mime en niet in feite gepleegd - een ritme schept in de kolderieke en vaak onsamenogende woordenreeksen waarmee de auteur kennelijk de acteurs belast opdat zij elkander kunnen trachten duidelijk te maken dat zij elkander niet begrijpen. Ik zeg dan: indien het gebrek aan waardering door deze demonstraties van wanbegrip voert tot verbittering, omdat men niet gewaardeerd wordt, zo komt dit voort uit het feit dat de kunstenaar zelf beheerst wordt door een groot wanbegrip voor de wensen, mogelijkheden en eisen van zijn publiek.

U neemt mij toch niet kwalijk, dat ik van het gestelde onderwerp wat afwijk ? Of irriteert u dit? (neen, neen.) Ik heb wat kunst betreft misschien wel wat eigenaardige opvattingen. Ik meen, dat toneel bijvoorbeeld alleen dan werkelijk leeft, wanneer de mensen die het werkelijk willen zien zo talrijk zijn en zo hoge offers daarvoor willen brengen dat de toneelvoorstelling ook zonder meer mogelijk is. Zo is het vroeger dan ook geweest. En ik meen dat de acteur pas een werkelijke kunstenaar is wanneer hij om te kunnen spelen desnoods met minder genoegen zal nemen. Zoals dit bijvoorbeeld het geval is geweest bij enkele stukken van Fabricius, die zeker niet onmiddellijk een zo groot succes hadden als de schrijver en ook de acteurs misschien wel hoopten. Ik meen dat de kunstenaar van zijn kant uit een offer moet brengen om zijn publiek te kunnen bereiken. Dit betekent enerzijds dat hij zich beperkingen moet opleggen, anderzijds dat hij zijn eisen aan het publiek matigt.

Wat het publiek betreft: ik geloof dat het publiek dat met kunst te maken wil hebben, de bereidheid moet tonen de kunstenaar ook aan het woord te laten. Je kunt niet een toneelstuk beoordelen aan de hand van enkele clausen. Als dat zo was zou zelfs Vondel heel wat geschreven hebben wat niet de moeite waard is. Je kunt een schilderstuk niet beoordelen wanneer je er even een minuut naar gekeken hebt. Je moet het meerdere malen ontmoeten en meerdere malen proberen het te begrijpen. Ik meen dat in het gevoelsleven van de kunstenaar ook wel een zekere haat en een zeker verwijt bestaat tegen het publiek dat hem zelfs ook deze erkenning weigert. Ik geloof niet dat het zo erg is als kunstenaar door het publiek veroordeeld te worden, wanneer je het gevoel hebt dat men in ieder geval eerlijk tracht te oordelen. Maar ik meen dat het heel erg is je beste pogingen verworpen te zien, omdat men zich eenvoudig de moeite niet wil getroosten om te zien, wat je bent, en eenvoudig maar een banvloek uitspreekt.

Wat de rest betreft: Shakespeare heeft al gezegd: ' ..and the rest is silence'. En ik meen mij hierbij aan te mogen sluiten. Want wie kan spreken over kunstenaars wanneer hijzelf geen kunstenaar is, of zelfs niet meer is, zonder onwillekeurig onrecht te doen zowel aan de kunstenaar als aan zijn publiek ? Bovendien wil ik vermijden in een doorzetten, zoals menige kunstenaar wel doet, mijn publiek al te zeer te vervelen en daardoor alle begrip te verdrijven. Indien u commentaar hebt, zal ik er graag op ingaan.

Reactie: In Den Haag is een nieuwe groep die voor en na de voorstelling de mogelijkheid tot bespreking openstelt. Ik kan mij voorstellen dat dan een toestand van discussie, van provocatie ontstaat tussen toeschouwer en toneelspeler, waardoor toch een synthese tussen dezen kan ontstaan. Ik meen dat het wel degelijk de bedoeling is van de kunstenaars van deze tijd iets open te breken van de burgermans mentaliteit. Ik meen dat daarvoor veel te zeggen is?

Antwoord: Daar is misschien inderdaad veel voor te zeggen. Maar toch heb ik een bezwaar. Een bezwaar dat u misschien niet zo aan zult kunnen voelen, omdat mijn ervaringen nu eenmaal meer stammen uit de tijd van de kleine zielen dan uit de tijd van het NOT of hoe het heet. Er is al geklets genoeg in de wereld. Wanneer de kunstenaar niet in staat is vanaf de

Bühne duidelijk te maken wat hij wil zeggen, is zijn dialoog mijns inziens een nutteloze provocatie. Want dit is juist het kunstwerk van auteur en acteur: dat zij in een situatie op het toneel de mensen in de zaal laten voelen, wat er gezegd moet worden, dat zij hen kunnen laten zien wat er aan de hand is. Ik weet, dat men dan in uw tijd misschien wel enigszins lacht om stukken als 'De rijzende zon' of 'Op hoop van zegen' en dergelijke. Maar ik garandeer u, dat een Kniertje veel meer heeft betekend voor de waardering van de visser, maar ook voor de positie van de werkmans, dan alle daarover in die dagen gevoerde dialogen bij elkaar. En de hopeloosheid van de middenstander die ten onder gaat aan het kapitaal, aan een concurrentie, die geen rekening houdt met menselijke waarden, werd in 'De rijzende zon' veel beter uitgedrukt dan men ooit op een andere wijze met woorden had kunnen zeggen. De kunstenaar, de auteur en de tonelisten gezamenlijk, legden iets voor aan het publiek, waaraan het niet kon ontkomen. Zelfs in op zich humoristische stukken als bijvoorbeeld 'de Wijze Kater', is de scherpe geestige tekst een voortdurende parodie op de samenleving van de mensen die aanspreekt en zo de burgerlijke overtuigingen toch wel open breekt. Let wel: die de burgerlijke denkwijzen aantast en open breekt zonder dat de toeschouwer onmiddellijk in verweer komt. En ook dit is belangrijk.

Provocatie is een mooie leuze van deze tijd. Maar provocatie betekent dat wanneer niet iemand niet snuffelen wil waar u toevallig wilt dat hij zal snuffelen, u hem net zolang op de neus slaat tot hij geheel niet meer snuffelen kan. Want daar komt het vaak op neer. Ik meen dat een dialoog tussen acteur en toeschouwer van nut kan zijn wanneer het gaat om een beter begrip voor het werken van de acteur als zodanig. Op het ogenblik echter dat dit de verklaring en misschien zelfs het goedpraten moet zijn van een zogenaamde provocatie ten tonele, die ofwel te ver gaat, dan wel in duidelijkheid tekort schiet, zo meen ik dat het niet juist is. Ik ben niet tegen het gesprek tussen acteur en toeschouwer. Maar dit zien als het belangrijke punt, lijkt mij overtrokken. Ik meen dat toneel als zodanig een machtig instrument is, maar dat je het dan niet moogt verwateren met discussies die veelal de indrukken die bereikt werden, weer te niet kunnen doen.

Reactie: Kniertje enzovoort kwamen in een periode waarin een sterk sociaal probleem bestond en kon dus inhaken op een bestaande behoefte. Succes verzekerd. Nu is er verzadiging, men is tevreden en zoekt naar nieuwe waarden die los liggen van het grofstoffelijke. De toneelspelers van heden zoeken dit te bereiken, iets wat misschien door kritiek wakker wordt geschud. Ik geloof dat dit nuttig is om naar een geestelijk niveau van ervaringen door te breken.

Spreker: Dat is dan tussen ons een treurig verschil van mening. Ik geloof dat het voor elke mens belangrijk is te werken aan zijn eigen geestelijke vernieuwing. Ik geloof dan ook dat elke mens tevens bereid moet zijn zijn geestelijke bereikingen met anderen te delen. Maar ik geloof niet dat iemand het recht heeft zich zonder dat iemand dit wenst en verlangt wel te verstaan, zich op te werpen als vernieuwer en goeroe, als leraar. Misschien dat wij juist daardoor van mening verschillen. Ik meen dat de taak van de toneelspeler is goed toneel te spelen. Dan kan zijn toneel ongetwijfeld - denk bijvoorbeeld aan Brecht -gelijktijdig een aanval zijn op bepaalde toestanden en op bepaalde gezapigheden. Maar ik geloof nu eenmaal niet dat je iemand vriendelijk stemt tegenover je ideeën wanneer je hem voortdurend kwelt. En mijn ongetwijfeld wat ouderwetse visie op uw toneel is dat men maar al te vaak ofwel de mens doopt in een wat wrang gekruid fondant, dan wel hem in een soort geestelijke martelkamer opsluit waarin hij zonder het geheel te kunnen volgen of begrijpen, allerhande folterende impressies ondergaat.

Ik wil u er op wijzen dat men in psychiatrische klinieken de shocktherapie niet gebruikt om een bepaald patroon tot stand te brengen maar hoogstens om een bestaand patroon te verstoren. En dat heeft dan nog alleen zin wanneer daarna een soort normaliteit optreedt. Ik vrees dat de shocktherapie van het moderne toneel en bepaalde andere kunstvormen bij de, misschien inderdaad wat verzadigde burgerij, in de eerste plaats een verweer en een schrik, een soort misselijkheid, zal veroorzaken die zich zelfs voort zal zetten ten aanzien van bereikingen die

toch wel de moeite waard zijn. Daar ligt naar ik meen ons verschil van mening: u ziet de acteur in de eerste plaats als degene, die, middels zijn toneel, allereerst zijn publiek dient te beleren en als het maar even kan bovendien nog te provoceren. Ik zie de taak van het toneel en de tonelist - hoe vreemd u dit misschien ook in de oren moge klinken - in het anderen amuseren. De mensen gaan volgens mij niet naar het toneel om zich in te spannen, of zich te laten beledigen, maar om zich te ontspannen - of de tijden moeten wel heel erg veranderd zijn. Dit betekent volgens mij dat men allereerst tegemoet moet komen aan de behoefte tot amusement. Men kan daaraan dan misschien iets toevoegen, zoals een provocatie naast het amusement geven.

Dan handelt u als eens het leger des heils, dat u ongetwijfeld gaarne eten wilde verstrekken, maar daarnaast het aanhoren van een gebed en, zo mogelijk, het meezingen van een gezang placht te vergen. Wanneer de tonelist zozeer voldoet aan de behoefte van de massa, als het legers des heils eens voldeed aan de behoeften van de hongerlijdende menigte, zo neem ik aan dat men uw psalmen en preken ook graag op de koop toe zal nemen. Wanneer u echter alleen maar met lessen, gezangen en preken komt over een hoger geestelijk leven of een verlangde vernieuwing, zo vrees ik, dat degenen die iets wensen te consumeren, zich elders heen zullen begeven. Ik meen zelfs dat dit hoofdzakelijk de oorzaak van de toneelcrisis is. Waaraan ik ten laatste toe zou willen voegen: mogelijk is dit ook de reden dat de kleinkunst, cabaret en dergelijke op het ogenblik zoveel meer mogelijkheden hebben. Daar kan men, tegemoet komende aan de behoeften van het publiek om geamuseerd te worden, toch in kleine fragmenten iets van belang kan zeggen. Maar daar preekt en provoceert men niet de gehele avond. Overigens hoop ik dat u dit laatste niet tegen mij zult keren - al is het maar omentwille van de discussie - want ik ben er wel van overtuigd dat ik - voortdurend aan het woord zijnde - zeer vervelend zou kunnen worden. Ik probeer het wel zoveel mogelijk te voorkomen maar het onmogelijke kun je zelden bereiken. Er is geen mens die nog nooit een medemens verveeld heeft en wat dat betreft ook geen geest.

Ik hoop hiermede te kunnen besluiten. Maar er is iets in het geding gebracht: de bewustwording, de hogere geestelijke waarden. Mag ik daarover nog een ding zeggen? Iemand die de hogere geestelijke waarden buiten zich ten toon wil stellen, is ongeveer als degene die zijn voedsel voor het raam zet, opdat de voorbijgangers kunnen zien, hoe goed het wel geslaagd is. Hij vergeet het dan echter vaak te eten voor het bedorven is. Geestelijke bewustwording is een innerlijk proces dat niet bereikt kan worden aan de hand van veruiterlijkingen, maar alleen door een verschuiving van de belangstellingen in het Ik en daardoor ook nieuwe erkenningen in het Ik. En nu heb ik alles zo heerlijk afgebroken en zelfs heb ik gezegd 'the rest is silence' en ben door blijven praten. Wat dat betreft ben ik dus ongeveer de gelijke van velen in deze tijd die om rust vragen maar hun oproep met luidruchtige fanfares vergezellen.

Ik zou nog op willen merken: de moderne kunst heeft mogelijkheden wanneer zij niet te veel naar zich ziet. Om een van de meer miskende moderne dichters te citeren: 'Zij verheerlijken elkander met luidruchtige kreten, maar hun muze heet Suze, en haar hemd is versleten.' Helaas schijnt men daarover niet verder na te denken in de roes van wederkerige zelfverheerlijking. Als kunstenaar moet je in je kunst iets meer zijn en geven dan je zelf bent. Kunstenaarschap mag nimmer de vorm krijgen van een denouement, waarin je kunt kiezen tussen het verachten van jezelf of het jezelf buiten de werkelijkheid stellen.

En nu wordt het werkelijk tijd om te zwijgen. Vrienden ik dank u voor uw aandacht en maak mijn excuses voor het geval dat ik op tenen getrapt zou hebben. Hopelijk hebt u in dat geval geen eksterogen. En zo het gebrachte u een zalfje voor het gemoed was zou ik u de raad willen geven nog eens even na te denken. Want ook u, o burgers, die ik zo terdege ken, wil ik gunnen het erkennen van uw kunnen. Maar waarheid kunt gij nog niet erkennen, omdat gij aan de werkelijkheid, die u eigen is, nog steeds niet kunt gewennen.

Goeden avond.

Goedenavond, vrienden.

Het is vanavond zoiets als 'U vraagt, wij draaien'. Dus, met enige voorkeur voor een meer geestelijk onderwerp bij mij, moet ik u vragen, wat u in dit tweede deel wilt horen.

U zegt niets ? Wilt u liever naar huis gaan?

KARMA

Ach ja, waarom ook niet. Over karma hebben wij natuurlijk al heel veel gesproken op deze avonden. Ik mag dus veel als reeds bekend beschouwen.

Karma is het totaal van de ervaringen en bewustwordingen die je bezit op het ogenblik van incarnatie. Hierdoor wordt de aard van de incarnatie en de reactie tijdens de incarnatie uiteindelijk bepaald.

Dat is dus in feite karma. Maar ja, je zou het natuurlijk ook nog anders kunnen gaan bekijken en zeggen dat karma in feite de uiting is van ons onbegrip voor ons werkelijk wezen. Wij zijn wezens die niet in duur en tijd zijn vastgelegd. Wij bestaan nu eenmaal niet alleen uit uren, maanden, dagen, jaren. De werkelijkheid vliedt niet als een schaduw heen. Dat doen alleen onze illusies. Wij leven als een totaliteit die vanuit het menselijk standpunt gezien zeker tijdloos is. Onze werkelijke persoonlijkheid is dat tijdloze wezen.

Wij leven in een wereld van waarschijnlijkheid omdat wij niet in staat zijn het geheel van ons werkelijke wezen gelijktijdig te zien en te kennen. De waarschijnlijkheid van die wereld betekent dat zij niet geheel is vastgelegd. Maar wij volgen een deel van onszelf. Wij gaan dus niet met sprongen van de ene kant naar de andere en daardoor bestaat inderdaad een zeer grote waarschijnlijkheid dat wij uit onze mogelijkheden een bepaalde keuze zullen doen. Dit noemt men dan karma. Maar naast de keuze die wij doen bestaan er voor ons vele andere mogelijkheden, mogelijkheden die eveneens tot ons wezen behoren.

Wanneer wij nu een mogelijkheid beleven zijn er altijd nog een tiental andere mogelijkheden die wij dus niet beleven. Dat wat wij niet beleven is echter ook deel van onze persoonlijkheid. Wij zouden dus als karma ook nog kunnen beschouwen het onvermogen om de veelheid van het mogelijke in onszelf te correleren met de voor ons kenbare waarden in de wereld buiten ons.

Correleren betekent niet veel meer dan in verbinding komen, in verbinding brengen met. En wanneer je het goed nagaat zijn wij helemaal niet zo goed in staat ons werkelijke wezen, ons geestelijke wezen en zelfs ons gevoelsleven in contact te brengen met de werkelijkheid buiten ons, of zelfs maar met de dingen die wij buiten ons menen te zien en te kennen.

Er bestaat een grote afgrond tussen mijn denkbeelden en de dingen die buiten mij zijn. Nu reageert men vaak niet volgens hetgeen men innerlijk als waarheid erkent maar volgens hetgeen waarvan men veronderstelt dat de wereld buiten het Ik dit goed of leuk zal vinden - of waar men naar men meent in de buitenwereld voordeel zou kunnen hebben.

Misschien dat ik deze misvatting eveneens karma of een deel van karma mag noemen. En wanneer ik dan tevens zo vrij mag zijn om definities hieraan te verbinden die een groot aantal van de mensen die zich met karma plagen bezig te houden misschien een schok zal bezorgen.

Karma is vaak het zelfbedrog omtrent eigen wezen en eigen werkelijkheid, datgene wat wij ook op aarde voortdurend weer plegen omdat wij de waarheid niet willen kennen. Gemeen natuurlijk om het zo te stellen. Het is veel prettiger te weten dat karma een noodlot is dat je als mensen samenbrengt of van elkander scheidt, iets wat je er toe brengt bepaalde slagen uit te delen en andere slagen te inkasseren. Want dan heb jezelf hieraan geen schuld, begrijpt u. Als dat karma is ben je er zelf niet werkelijk voor aansprakelijk, zo redeneert men. Daarom is de leer van karma voor heel wat mensen het voertuig voor een werkelijkheidsontvluchting.

Het is zo: hij ziet haar, zij ziet hem. Zij zien wat in elkaar en zouden dit ook wel meer materieel willen gevoelen. Nu hebben zij het gevoel dat dit stoffelijk gezien niet helemaal goed zou zijn, dit zou eigenlijk niet mogen. Toch wensen zij een contact. Daarvoor moet dan om hun eigen geweten gerust te stellen, een rechtvaardiging bestaan die niet uit henzelf voortkomt. Daarom zeggen zij dan tegen elkander: dit is karma, dit heeft zo moeten lopen, dit zou niet anders kunnen zijn. Maar ik garandeer u dan dat het wel anders had kunnen zijn en dat zij wel anders hadden kunnen reageren. Kennelijk wordt onder dergelijke omstandigheden karma niet beschouwd als een werkelijke onontkoombare invloed, maar wordt het eerder als een soort uitvlucht gebruikt.

Wanneer ik leef, is dit leven niet beperkt tot zeg één enkel leven in de stof. Het is dus mogelijk dat je 1000 jaren geleden hebt geleefd en in dit leven in contact bent gekomen met bepaalde mensen. Hierdoor krijg je niet alleen meer ervaringen maar er ontstaat dan vaak ook een onderlinge gebondenheid van mensen. Het is zeer wel mogelijk dat men in de geest met elkaar contact houdt en afspreekt: wanneer wij weer op aarde gaan incarneren moeten wij proberen allen in de zelfde buurt te komen. Je incarneert dus dan weer gezamenlijk. Mensen die daarvan wel eens gehoord hebben, denken vaak: dan gaat het op aarde dus weer verder zoals het eens geweest is. Maar dat klopt nu juist weer niet.

Wat blijft er namelijk bestaan van vorige levens? Alleen de affiniteiten die men geestelijk bezat. Dus geestelijke banden worden gecontinueerd en wel omdat deze in de geestelijke werkelijkheid waarvan de aarde maar een weerspiegeling is, eveneens blijven bestaan. Zo iets hoeft op aarde echter nog niet zonder meer te worden uitgedrukt in zakelijke of familierelaties of iets anders - er zijn zoveel soorten relaties. Het kan heel rustig een kwestie zijn van begrip voor elkander, wanneer je elkaar eens ontmoet of in een verwantschap van je denken en soms ook in je streven op aarde, terwijl er geen of nauwelijks contact in de stof bestaat. Dat is dan dus wel karmisch. Maar op het ogenblik dat je alles wat daar meer menselijk aan neigingen of mogelijkheden en keuzen voortkomt nu ook onder karma wilt onderbrengen kun je er net zo goed logies voor bespreken in Garmisch - Partenkirchen.

U vindt het hopelijk niet al te erg dat ik over dit alles op deze wijze spreek, want de mensen nemen de geestelijke waarden vaak heel erg serieus. Dat kan ik niemand kwalijk nemen want geestelijke waarden zijn belangrijk. Maar geestelijke waarden zijn uiteindelijk eeuwig. En wat je op aarde bent is tijdelijk. Het geestelijk besef dat je hier op aarde bereikt draagt bij tot een verandering van de werkelijke besefswaarde van je geest. Wat voor een verandering dit zal worden zul je later wel bemerken.

Dit wil echter nog niet zeggen dat je nu op aarde maar buitengewoon geestelijk kunt zijn. Je kunt alleen bewust en goed leven in harmonie met de werkelijkheid die je bent. En dat is de verbinding met de werkelijkheid waarin je ook geestelijk bestaat. Er is geen noodlot, er is eenvoudig een kosmische bestaanswet waaraan je in alle vormen, werelden, aan de enige werkelijkheid onderworpen bent. Daarom kun je de waarde van hetgeen mensen op aarde doen, geestelijk gezien, nooit bepalen aan de hand van materiële opvattingen.

Er zijn natuurlijk mensen, die bijvoorbeeld naar de bijbel grijpen naar de 10 geboden, de 5 geboden van de kerk, het boek Dzyan, de koran, of iets anders. Bij alles wat zij in de stof gaan

doen, zitten zij dan eerst uit te zoeken of het daar wel in staat. Maar daarmee komt men geen cent verder. Want wanneer die boeken al waarheid zijn - en er zitten grote waarheden in - dan is dat nog steeds een waarheid die niet geldt voor de uitleg die de mensen daaraan zouden willen geven maar die alleen van kracht is voor de waarheid die jij innerlijk daarin vindt. Het zou anders trouwens wel heel moeilijk worden.

Stel dat iemand in zaken zit. Hij wil zich houden aan het gebod: gij zult niets begeren van hetgeen uw naaste toebehoort, noch zijn goed, noch zijn kudde, noch zijn huisvrouw of de rest - een gebod in mijn vrije versie. Zo iemand komt bij een klant en denkt in zich: dat is waar, dat is mooi. Ik begeer zijn huisvrouw ook niet. Ik vind het alleen maar een lekker mokkel. Waarmede het een vraag wordt wat dit begeren dan wel betekent. Het kan natuurlijk betekenen dat je die huisvrouw geen lekker mokkel moogt vinden omdat in deze waardering een zekere speculatie omtrent verdere mogelijkheden vaak opgesloten is. Aan de andere kant: wanneer u naar de kruidenier gaat en denkt: 'zou ik die koekjes nu nemen of niet', begeert u dan andermans goed? De koekjes zijn op dat ogenblik nog van de kruidenier, waar of niet?

U lacht er om. Maar er zijn mensen die dergelijke praat ernstig zouden nemen. Is het niet treurig dat de mensen nog steeds niet beseffen dat dergelijke vormelijke beredeningen niet bepalend kunnen zijn voor de waarden en de mogelijkheden van het leven? Het is natuurlijk leuk om te zeggen: het is mijn karma om vandaag wel of niet koekjes te eten, dus ik wacht maar af. Juist is dit echter niet. Daarom zou je beter kunnen zeggen: er zijn innerlijke affiniteiten in mij met bepaalde aspecten van het leven. Die moet ik erkennen, zowel in het voor mij aanvaardbare als in het voor mij niet aanvaardbare. Ik moet een keuze maken tussen die aspecten om zo voor mijzelf bewust te kunnen leven. Het gaat er met anderen woorden niet om, of je die koekjes nu wel of niet begeert, het gaat er om, of je innerlijk weet dat je beter niet kunt snoepen, ofwel het gevoel hebt: 'ik ben toch al bijna van de graat gevallen, dus er kan best weer wat bij....'.

U zult menen, dat dit alles speels is en niets met karma te maken heeft. Toch is juist dit karma. Want je leeft in een wereld, je hebt een besef in die wereld. Aan het besef van die wereld dat ook in je gevoelens meespeelt kun je immers bepalen wat je beheersen moet en wat onbelangrijk is? Karma is geen vastgelegd noodlot, karma is de mogelijkheid tot bewust leven en kiezen. En ik ben bang dat wanneer je zegt: 'karma bepaalt alles zonder meer, daar moet ik mij bij neerleggen' - hopelijk legt u zich dan ook werkelijk alleen bij uw karma neer - u er karmisch niet al te veel op vooruit gaat en dat u ook geestelijk heel vaak terugslag zult ondergaan van een al te grote aanvaarding.

Want geestelijk leven betekent bewust worden. Bewust worden betekent, beseffen en kiezen, dus niet alleen jezelf laten drijven op de stroom van de omstandigheden maar weten wat je wilt en wat je kunt.

Het betekent dat je waar moet maken, wat je bent. Nu is dit 'waarmaken, wat je bent' kennelijk ook weer voor sommigen een gevaarlijke term. Wanneer je zo zegt tegen de mensen, dat zij 'waar' moeten zijn, schijnen er velen te reageren met een: dus nu kan het eindelijk, nu mag ik eindelijk. Je hebt dan de kans dat een eerst volgende keer dat zij mensen ontmoeten die zij eigenlijk niet zo heel erg appreciëren en waartegen zij tot op dat ogenblik desondanks beleefd zijn geweest, zij iets zeggen van 'zo ellendeling', of wanneer zij op visite komen menen te mogen verklaren: 'ik kom bij je lamstraal omdat ik er niet onderuit kon, maar ik was ook liever thuis gebleven'. Zeg je dan later wanneer zij terug zijn uit het ziekenhuis of zo, dat dit nu niet direct de juiste wijze van handelen is geweest, dan antwoorden zij onmiddellijk: Wat had ik dan anders moeten doen? Ik moet mijzelf immers waarmaken? Maar wanneer je nu meent dat je jezelf alleen maar waar kunt maken door anderen aan te vallen ben je toch eigenlijk ook niet al te veel waard, nietwaar?

Jezelf waarmaken is een deel van het karma. Het is een deel van de bewustwording. Maar het wil nog niet zeggen dat je er nu maar op los kunt trekken zoals het je belieft. Het betekent eenvoudig dat je moet weten wat je bent en wat je wilt, zodat je dit waar kunt maken zonder dat door jouw schuld anderen hiervan het slachtoffer worden.

Het is natuurlijk gemakkelijk genoeg uit te roepen: Ik ben geroepen om deze wereld te verbeteren en wat volgelingen bij elkaar te halen die dan alles hebben te doen wat het domme hoofd van het geheel maar wil. Maar dan is de kans groot dat je op de duur gaat zeggen: dat ras bevalt mij niet, dus begin nu maar eens dat af te slachten. En dan ben je daarvoor heus zelf aansprakelijk en kun je je van de zaak niet afmaken door te zeggen: dit was nu eenmaal mijn karma, ik kon niet anders dus moet men maar niet al te kwaad op mij zijn. Ik moet nu eenmaal op die manier leven.

En voor jezelf kun je dingen die ook voor je eigen besef niet kwaad zijn niet wegpraten door te beweren: dit is karma dus ik word er beter en bewuster van, zo verbeter ik mijzelf en mijn wereld naar mijn idee, dus het is goed. Dat is immers niet waar. Dat je op grond van je karma bepaalde dingen kunt en zelfs wel moet beleven is pas dan waar wanneer je dit kunt doen, zonder anderen de lasten daarvan te laten dragen. Je hebt voldoende vrijheid van keuze en voldoende mogelijkheden om je te beperken zodat je werkelijk alles wat er in je leeft zo zult kunnen uiten dat niemand dan jijzelf de lasten daarvan draagt.

Wat voor sommige ijverige karmavolbrengers wat pijnlijk zal zijn omdat zij nu niet meer kunnen zeggen: Ik bedoelde het goed, het is mijn karma, mijn noodlot, dus laat de wereld mij maar haar bijdragen geven, opdat ik kan leven zoals ik voel dat het mij het beste past. Je kunt hoogstens stellen: ik bedoel het goed, ik voel het als noodzaak, dus moet ik mijn bedoelingen zodanig in passen in het geheel dat ik niet alleen voor mijn eigen gevoel goed doe, maar ook nog iets tot stand breng dat volgens mij, zelfs wanneer anderen daarbij betrokken zijn niet anders dan goed kan zijn.

Dat is overigens steeds weer in het leven de grote moeilijkheid: jezelf zijn zonder dit op kosten van anderen te doen. Ik kan mij dan ook best voorstellen dat er nu mensen onder u zijn die in stilte wensen dat men maar niet gevraagd had - en zeker niet aan mij - om iets te zeggen over karma. Voor hen is dit alles niet alleen lastig maar het is zelfs een soort ontheiliging van dierbare illusies. Ik weet dat wel. Maar jammer voor hen is dat ik een van die zonderlingen ben die menen dat de waarheid belangrijker is dan een illusie. Eén van degenen dus die menen dat je niemand hoeft op te dwingen wat je als waar beschouwt, maar dat je aan de andere kant niet je waarheid hoeft te verbergen voor iemand die je naar de waarheid vraagt, alleen maar omdat hij van die waarheid afwijkende illusies koestert.

U zoudt kunnen zeggen dat deze opvatting deel is van mijn karma. En de eerlijkheid gebiedt mij dan ook te zeggen dat heel veel van de geestelijke waarden - want of je nu karma zegt, of de Wil des Heren, of wat anders, blijft gelijk - voor de mensen in de eerste plaats wel uitvluchten zijn gaan betekenen waardoor zij trachten aan eigen verantwoordelijkheden te ontkomen. Dit wil overigens niet zeggen dat dergelijke dingen geheel niet bestaan. Er bestaat wel degelijk iets wat wij als karma als deel van een bepaalde kringloop kunnen beschouwen, zoals er wel degelijk iets is wat wij als de Wil Gods kunnen aanspreken. Maar het wil zeggen dat deze dingen niet ergens boven ons en ons beheersende bestaan, maar dat zij bestaan in ons. Gods Wil kan zich aan u alleen openbaren in u, precies zoals u bent en u denkt. Karma is niet een noodlot dat de wereld u oplegt maar een conditie die in uzelf bestaat, waaruit u mogelijkheden put en waardoor u misschien ook zo hier en daar te weinig inzicht zult hebben, zodat u aan mogelijkheden tekort zult komen.

Dat is de werkelijkheid. Want wij zijn tijdloze wezens. Wij leven in een geestelijke werkelijkheid waarin tijd weinig of geen rol speelt, ook al denken wij tijdens ons bestaan in de

stof: zo dadelijk is het weer afgelopen. Zo iets van: nog even de begrafenispolis inwisselen en dan heb ik het weer gehad. Maar de praktijk is zo: U gaat over. U gaat over van deze wereld naar een andere wereld. Dat kan een geestelijke wereld zijn waaruit u nog contact hebt met de wereld in de stof. Maar het is ook mogelijk dat u met al uw zoeken naar de aanvaarding van het onvermijdelijke, aan uzelf niets hebt toegevoegd. Dan is de mogelijkheid groot dat u in het geestelijke bestaan, een reeks van parallelle mogelijkheden door gaat maken. Misschien dat u daarin dan bewuster reageert en zo uzelf beter vormt. En vanuit al die werelden ga je verder, steeds verder tot er een ogenblik komt waarin je zegt: nu kan ik niet verder meer.

De theorie is dan dat je toch wel verder gaat maar dat je dit niet beseft. Ik weet dit niet zeker. Wat ik wel weet is dat je op het hoogst bereikte peil enige ogenblikken schijnt in te slapen om dan weer af te gaan dalen. Dan ga je al de werelden die je achter je had gelaten weer bezoeken, je projecteert je in die werelden weer opnieuw en ik weet wel zeker dat je vanuit die werelden dan ook verder daalt naar wat men het diepste duister noemt heen zult gaan om dan weer terug te keren tot de andere werelden en alle projecties daarin. Maar je blijft bij dit alles dezelfde. Je kunt veranderen in je besef maar niet in je wezen. Omdat je wel van besef maar niet van wezen kunt veranderen, kan er ook geen werkelijk noodlot zijn dat de veranderingen dicteert, maar is er alleen de werkelijke waarde van het bestaan, de eigenschappen van mijn eeuwig bestaan die de begrenzing vormen van mijn besef, het besef, dat ik ooit zal kunnen bereiken in welke sfeer of wereld ook.

Als u dit uw karma wilt noemen, is het mij best. Maar wanneer u dan meent dat dit karma u ontheft van de verplichting altijd weer naar beste kunnen en weten te leven, de verantwoordelijkheid voor alles geheel zelf aanvaardende, dan hebt u het mis. Je kunt niet proberen de eeuwigheid van je af te schuiven en anderen verantwoordelijk te stellen voor de wijze waarop je iets waarmaakt van je eigen werkelijkheid. Er zijn natuurlijk wel redeneringen genoeg op aarde bekend waardoor dit afschuiven wel mogelijk is. En wanneer u nu vindt dat ik u karma voor dit doel wel wat verp... heb, heb ik hier voor u nog wel een redenering die evenzeer als uitvlucht kan dienen:

God heeft ons geschapen zoals wij zijn. God is alwetend. Hij wist dus wat wij zouden doen. Hij heeft ons toch zo geschapen, dus is Hij ook aansprakelijk voor alles wat wij doen. Dus zijn wij voor niets aansprakelijk, maar alleen God. Want deze heeft, alles wetende, ons immers geschapen zoals wij zijn? Dat is dan ook een heerlijke uitvlucht. Het enige wat men daarbij dan vergeet te zeggen is volgens mij: zodat ik krachtens Zijn Wil de vrede in mijzelf en met het Hogere dat ik innerlijk erken, waar kan maken. Want dat is een kwestie die jezelf toch steeds in de hand hebt, een mogelijkheid die je altijd en ondanks alle uiterlijkheden waar kunt maken. Wanneer je daarvan toch geen gebruikmaakt kun je volgens mij God daar de schuld niet van geven. Want je besef is een kwestie waarin je zelf altijd werken kunt, zelfs wanneer al het andere bepaald is.

En daarmee heb ik, naar ik meen, voldoende gezegd over karma. Is er iemand die hierover nog wat wil zeggen? Neen? Daar denkt wel iemand: gelukkig, zij doen hun bek niet open. Vervelend? Maar ik heb geen namen genoemd. Stel dan maar dat het karma is, dat ik dit moest zeggen. Uiteindelijk weet niemand buiten uzelf wie dit zo dacht, dus niemand hoeft zich nu blozend van de gemeenschap af te wenden. Kijk eens vrienden, ik heb u tegen de gebruiken in de mogelijkheid tot het maken van opmerkingen gegeven omdat u had kunnen zeggen: Maar wij hebben het anders geleerd over karma. Want er zijn nu eenmaal vele leringen, waarin karma een geheel anderen plaats en betekenis in het bestaan wordt toegekend. Dat komt omdat de waarheid voortdurend aan systemen wordt onderworpen. Op de duur zijn dan de systemen heilig en niet meer de waarheid.

Dat is dan geen karma, geen noodlot, maar het gevolg van de behoefte van de mens om zich te ontdoen van een waarheid die hem misschien onaangenaam zou kunnen worden. Dat

bijvoorbeeld paus Paulus VI in moeilijkheden zit omdat priesters willen trouwen, is niet van belang. Want hier telt niet in de eerste plaats wat Jezus heeft geleerd, maar wat de kerk gemeend heeft te moeten eisen. En met hem zijn er vele christenen die het belangrijker vinden dat het systeem van de kerk onaangetast blijft bestaan dan dat de werkelijke leer van Jezus op aarde beleefd kan worden. Zijn zij misschien zelf bereid hun geloof aan de noodzaak van een christelijke verkondiging op te offeren aan het behoud van het systeem?

Zo gaat het ook met degenen die een systeem hebben opgebouwd rond karma: zij voelen wel dat het niet geheel meer klopt, want een mens heeft, dat beseft eenieder heus wel in deze dagen, de kans om in vele gevallen zelf in te grijpen, zelf te kiezen, zelf mede te beslissen. Maar zij verloochenen dit alles omdat hun systeem moet blijven bestaan. Zo lang zij daarin maar slagen kunnen mensen die daardoor misleid worden, wat hen betreft rustig ten gronde gaan.

Daarom nog dit: denk na over karma, over Gods Wil enzovoort maar laat je niet vangen in een dogma daarover. Want zodra je boven eigen beleven en denken een dogma stelt, zeg je in feite tegen jezelf: ik mag niet denken, ik mag niet leven wat voor mij waar is, dan ontken je alle verantwoordelijkheid voor eigen bestaan en daden, alle waarheid die er in je schuilt.

En daarmee zijn wij dan aan het einde gekomen van onze bijeenkomst. Ik geef u nog een kleine raad mee: Je kunt de waarheid zeggen tegenover iedereen maar kijk liever eerst de mensen goed aan om te weten hoe je ze het moet zeggen. Want anders wordt die waarheid zeer slagvaardig maar voor u toch minder aangenaam door de anderen beloond. In de komende dagen zijn er heel wat mensen die de waarheid niet kunnen verdragen. Zeg de waarheid dus vooral met zachtheid.

Goedenavond.
d.d. 23 januari 1970